

9. Корнейко А. О. Статистика розвитку освіти на Волині в перше повоєнне десятиріччя як джерело вивчення історії краю / А. О. Корнейко // Минуле і сучасне Волині : проблеми джерелознавства : тези доп. і повідомл. VII Волин. іст.-краєнав. конф. – Луцьк, 1994. – С. 42.
10. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали / ред. кол. : Ю. Ю. Сливка (відп. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1995. – Т.1. 1939–1953. – 750 с.
11. Матеріали архіву Луцького педагогічного коледжу.
12. Перші роки педучилища // Радянська Волинь. – 1979. – № 75. – С. 2.
13. Романець Л. М. Матеріально-побутові умови праці повоєнного учительства України // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії // Наук. зап. Рівнен. Держ. гуманіт. ун-ту. Вип. 12. – Рівне : РДГУ, 2008. – С. 72–76.
14. У політвязня з Луцька знімалися Аліса Фрейндліх, Василь Лановий // Волинь нова. – 2015. – № 26. – С. 13.
15. Янковська О. Соціальна політика радянської держави в містах України в 1945–1953 рр. за свідченнями громадян (на матеріалах НКВС-КДБ УРСР) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика : зб. ст. – Вип. 9. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2005. – С. 326–324.

удк

91(477).085:338.48

Василь Денисюк

Розвиток готельно-ресторанної інфраструктури в Луцьку в 1914–1920 рр.

У статті висвітлено процес розвитку готельно-ресторанної інфраструктури в Луцьку в 1914–1920 рр. Проаналізовано його основні передумови, фактори, тенденції й особливості цієї галузі інфраструктури. Визначено зміни в цінах на послуги, які надавалися в готелях і ресторанах.

Ключові слова: інфраструктура, готель, ресторан, послуги, ціни, Луцьк, Перша світова війна, офіцери, «сухий закон».

Денисюк Василий. Развитие гостинично-ресторанного инфраструктуры в Луцке в 1914–1920 гг. В статье освещен процесс развития гостинично-ресторанного инфраструктуры в Луцке в 1914–1920 гг. Проанализированы его основные предпосылки, факторы, тенденции и особенности этой отрасли инфраструктуры. Определены изменения в ценах на услуги, предоставляемых в гостиницах и ресторанах.

Ключевые слова: инфраструктура, отель, ресторан, услуги, цены, Луцк, Первая мировая война, офицеры, «сухой закон».

Hotel-restaurant Infrastructure Development in Lutsk in 1914–1920. The article covers the process of hotel-restaurant infrastructure development in Lutsk in 1914–1920. Its main prerequisites, factors and tendencies, as well as peculiarities of this branch of the infrastructure have been analyzed, price changes have been defined on services offered by hotels and restaurants.

Key words: infrastructure, hotel, restaurant, services, prices, World War I, officers, «dry law».

Постановка наукової проблеми та її значення. У контексті розвитку краєзнавства й урбаністики проблеми історії розвитку окремих елементів міської інфраструктури стали особливо популярними останнім часом. Кожне з міст має свою яскраву специфіку в розвитку певних галузей інфраструктури, що визначалася низкою факторів: розміщенням, державною політикою, етнічним різнобарв'ям мешканців населеного пункту, чинниками регіонального характеру і т. д.

Мета статті – дослідити розвиток готельно-ресторанної інфраструктури в Луцьку в 1914–1920 рр., його основні чинники, особливості та закономірності.

Актуальність визначається недостатнім вивченням цієї проблеми й потребою висвітлити тему у зв'язку з динамічним розвитком урбаністичних студій.

1914 р. розпочалася Велика або, як її ще називають, Перша світова війна. Відносно недалеко від Луцька проходив кордон ворогуючих держав, тому місто відразу був захоплений виром боротьби. Ще не пройшовши період Світової війни, воно вступило в період громадянської. 1917 р. Луцьк неодноразово переходив з-під контролю однієї політичної сили до іншої. І тільки 1920 р. польська влада закріпила за собою місто остаточно. У цей час Луцьк постійно був прифронтовим містом. Війська досить часто квартирувалися недалеко або в ньому, а офіцери (іноді навіть генералітет) винаймали квартири чи готельні номери. Іншою нішою в цій сфері були ресторани, відвідувачами яких часто були офіцери, високі та середні посадовці місцевого рівня, підприємці. Крім того, Перша світова й період українських національно-визвольних змагань стали епохою значних міграційних зрушень.

Частина людей змушена була залишати свої домівки назавжди, інша відбувала в тимчасову поїздку. Багато з них, перебуваючи у Луцьку, розмішувалася в готелях. Усі ці чинники були визначальними для розвитку готельно-ресторанного бізнесу в Луцьку в 1914–1920 рр.

Перед війною інфраструктура Луцька дещо покращилася. Станом на лютий 1914 р. в місті було зареєстровано шість торгових домів: Луцьке електротехнічне товариство, товариства «Литвак і ко», «Вайншток і ко», «Брати Кагани і ко», «Айнзберг, Вайнзберг і ко», «К. А. Бася Грінберг» [3, арк. 81–84]. Рух залізничного транспорту був чітко впорядкований. Тогочасний розклад руху потягів через станцію Луцьк дає підстави говорити про тодішню можливість мобільного доступу лучан до всіх важливих адміністративних центрів імперії: Києва, Санкт-Петербурга, Москви, Варшави. Швидкість сполучення практично не поступалася сучасним [4, арк. 10]. Без сумніву, це було сприятливим фактором для налагодження торгівлі та приїзду гостей до Луцька.

Крім того, у місті перед війною було 2 пивних заводи, завод із виготовлення солоду, чавунно-ливарний завод, 11 бакалійних магазинів, 6 бібліотек, 5 булочних і кондитерських, склад білизни, 4 винні, 4 винно-гастрономічні магазини, 4 магазини суконь, 12 м'ясних магазинів, 4 мануфактури, 5 пральних, 4 майстерні сільськогосподарських машин, 1 майстерня з каменю та скульптур, з черепиці, 2 їдальні, 1 театр, 4 типографії, 3 корчми, 15 галантерей. Тоді працювало 5 майстрів по фотографії, 9 кравців, 2 перукарі, 2 гравери, 2 майстри з виготовлення іграшок, 3 – меблів, 5 – взуття, 3 – головних уборів, 5 ювелірів, 14 книжкових продавців, 2 продавці виробів зі шкіри, 3 – музичних інструментів, 8 – посуду, 6 кредитно-банківських установ та організацій [1, с. 93–96].

Під час війни у Луцьку продовжували функціонувати електростанція (побудована незадовго перед тим), міські шпитали, аптеки, лазні. У перші роки війни було виставлено телефонну мережу, побудовано артезіанські колодязі та встановлено водонапірні насоси при них. У листопаді 1918 р. після чотирьох років війни вулиці в центрі міста й навіть на деяких околицях залишалися вимощеними. Більше того, подекуди навіть під час війни виділялися кошти для того, щоб збільшити кількість таких доріг [12, арк. 73–74].

Розвиток окремих елементів інфраструктури в Луцьку перетворив його на відносно привабливе місце для тилових відряджень офіцерів. Під час таких відряджень офіцери мали змогу привести свій зовнішній вигляд до прийнятих норм [6, арк. 601–603], відпочити в готельних номерах і ресторанах. Крім того, за деякими даними, станом на кінець листопада – початок грудня 1917 р. в Луцьку перебувало понад 5 тис. біженців (перші біженці – 376 сімей із майном на підводах із Городецького повіту Галичини – з'явилися на початку червня 1915 р.) [18, с. 55]. Біженці представляли собою переважно незаможну частину соціуму, проте й серед них, очевидно, були такі, що могли дозволити собі та своїм сім'ям винаймати номер у готелі.

Станом на 1911 р. тут діяло 16 готелів: «Бель-В'ю», «Брістоль», «Вікторія», «Волинський», «Гранд-готель», «Європейський», «Комерційний», «Метрополь», «Надія», «Ново-волинський», «Одеський», «Петербурзький», «Росія», «Французький», «Центральний», «Швейцарія» [1, с. 798]. У військовий час у місті діяла теж досить велика для повітового центру кількість готелів. Зокрема, у липні 1916 р., коли російські війська тільки відбили Луцьк в австро-угорських військ, тут вже працювали 11 готелів: «Вікторія», «Брістоль», «Версаль», «Пасаж», «Надія», «Комерційний», «Росія», «Одеський», «Французький», «Європейський», «Бель-В'ю». Кожен з них, за винятком останнього, мав по 8–12 номерів.

«Бель-В'ю» був справжнім велетнем серед тогочасних луцьких готелів. Він мав 32 номери [7, арк. 4–14] (у 1919 р. кількість номерів зменшилася до 21 [14, арк. 152–153]). Найдорожчим з усіх був готель «Європейський». У 1916 р. середня вартість оренди одного номера на добу становила 2,90 руб. За мірками Луцька, дорогими вважалися також «Вікторія», «Брістоль», «Пасаж» (середня вартість номера за добу 2,60–2,62 руб.) (дивіться докладнішу інформацію про готелі в табл. № 1).

Розвитку готельного бізнесу сприяло розміщення в Луцьку штабу Особливої армії в другій половині 1916 – на початку 1917 рр. [7, арк. 4–14]. Щоправда, для роботи готелів війна проходила безслідно не завжди. У листопаді 1920 р., після звільнення міста від більшовиків, тільки шість з 14 готелів змогли відновити свою роботу [16, арк. 252–253]. Очевидно, більшовики ставилися до готельно-ресторанного бізнесу вкрай негативно.

За бажання клієнти могли отримати додаткові послуги, що оцінювали однаково в усіх готелях. Наприклад, 1919 р. за кожне доставлене в номер ліжко платили 2,50 марки за добу, за електрику – 1,25 м., свічку – 3,75 м., подушку, ковдру, зміну білизни – 6,75 м., опалення – 5 м., догляд за конем – 2,50 м. [14, арк. 152–153].

Готелі Луцька [7, арк. 4–14; 13, арк. 152–153; 15, арк. 34–35]

Назва готелю	Ціна за номер, у середньому		
	липень 1916 р., в рублях	грудень 1919 р. – лютий 1920 р., у марках*	листопад 1920 р., у марках
Вікторія	2,62	7,29	–
Брістоль	2,60	8,40	27,8
Версаль	2,21	10	28,2
Пасаж	2,60	3,20	26,7
Надія	2,37	4,20	–
Комерційний	1,50	4	–
Росія (Російський)	2,08	5,42	–
Одеський (Одеса)	1,70	3,67	–
Французький	1,65	-	–
Бель-В'ю	1,53	8,67	–
Європейський (Європа)	2,90	9,38	–
Волинський	–	5	50
Гранд-готель	–	7,5	-
Старо-Ковельський	–	3	20
Римські номери	–	5,75	27,5
Швейцарія	–	2	–

*Марка рівнялася приблизно 0,5 руб. [15, арк. 46].

Цікаві результати аналізу назв тогочасних готелів. Зокрема, у початковий період війни переважали назви готелів місцевого або загальноросійського походження (усього чотири з 11: «Надія», «Комерційний», «Росія», «Одеський») та французького (теж чотири: «Версаль», «Пасаж», «Французький», «Бель-В'ю»). Крім того, існували два готелі з назвами англійського походження: «Брістоль» і «Вікторія». Варто відзначити, що багато із цих назв були популярними у всьому Південно-Західному краї. Наприклад, у Кам'янець-Подільському до війни функціонували «Гранд-готель» і «Бель-В'ю» [1, с. 24, 28]. На початку 1920 р. до переліку готелів додали такі, що носили назви нейтрального або місцевого походження: «Волинський», «Гранд-готель», «Старо-Ковельський», «Швейцарія». Очевидно, це можна пояснити бажанням власників готелів отримати в клієнти якомога більшу кількість гостей міста. А в серпні 1915 – травні 1916 рр. та лютому – листопаді 1918-го відвідувачами готелів були офіцери німецьких й австрійських військових з'єднань, які, можна впевнено говорити, ставилися до всього французького й англійського вороже або принаймні неприязно.

Варто відзначити окремо, що майже всі готелі Луцька розміщувалися на вул. Шосовій (Шосейній) (теперішня вул. Лесі Українки), що поступово перетворилася на діловий центр міста, та Домініканській (суч. Драгоманова [17, с. 196]). Крім готелів, у районі Старого міста функціонували ресторани, державні установи (у тому числі Луцька міська рада), Покровський ринок. Однак із часом ситуація дещо змінилася. Станом на лютий 1920 р. в місті функціонувало 15 готелів, вісім із них на Шосейній, «Старо-Ковельський» – на вул. Старо-Ковельській, «Римські номери» – на Дубенській, «Швейцарія» – на Красненській, «Одеса», «Комерційний» – на Домініканській. Діяли також «Гранд-готель» і «Волинський». Готелі, що розміщувалися на окраїнах міста («Швейцарія», «Римські номери», «Старо-Ковельський»), судячи із цін на номери, орієнтувалися на менш заможних клієнтів (див. табл. 1).

Після більшовицького урядування в серпні–листопаді 1920 р. кількість готелів значно скоротилася. Діяло лише шість готелів: «Версаль» (2 поверхи, 14 номерів), «Пасаж» (2 поверхи, 9 номерів), «Брістоль» (1 поверх, 11 номерів), «Старо-Ковельський» (1 поверх, 4 номери), «Римський» (1 поверх, 4 номери) та «Волинь» (1 поверх, 4 номери). Перестали функціонувати «Бель-В'ю», «Гранд-готель», «Французький», «Вікторія», «Швейцарія», «Комерційний», «Надія», «Росія».

Загалом готельний бізнес у Луцьку у військовий час мав свої переваги та ризики. Висока дохідність була пов'язана з великою кількістю офіцерських чинів, що були присутні в Луцьку під час Першої світової війни й мали можливість платити за відносно недешеві номери та додаткові послуги. Ризики зумовлювали передовсім нестабільна військово-політична ситуація, політика «воєнного комунізму», що проводили більшовики, низький рівень дисципліни солдатів воюючих армій. У Луцьку виокремився «готельний центр» – вулиця Шосова, а на периферії міста готелі почали відкривати тільки в 1919–1920 рр.

Поряд із готельним бізнесом, іншим важливим елементом сфери обслуговування в Луцьку були ресторани. На початковому етапі війни розвитку закладів відпочинку такого типу заважало введення в місті 5.12.1914 р. так званого «сухого закону». Міська управа заборонила продаж спиртних напоїв до повної демобілізації армії. Закономірно, таке рішення було непопулярним серед значної частини населення Луцька. Уже 12.03.1915 р. до управи було подане прохання, під яким підписалося 99 жителів Луцька. Вони просили дозволити продаж вина, акцентуючи увагу на тому, що навесні починався сезон епідемій, а вино «зміцнює здоров'я» [5, арк. 393–394]. Наступного року до міського голови з'явилася делегація від шинкарів і пивоварів, яка просила відновити продаж пива, аргументуючи це тим, що «мобілізація давно закінчена і у всіх містах відкриті пітейні заклади». Вони обіцяли не виготовляти горілки та не продавати пива військовим [8, арк. 17]. Але тільки 13.07.1918 р. Громадська рада вирішила відновити в місті продаж розливного пива, при цьому обмеживши кількість місць продажу 75 пивними, столовими та ресторанами [10, арк. 22–22 зв.].

На розвиток ресторанного бізнесу негативно впливали впровадження «сухого закону», а також продовольча криза, яка існувала в Луцьку особливо гостро в 1916–1917 рр. [1], та монополія держави на продаж хліба, що була введена 25.03.1917 р. [11, арк. 105]. Після відновлення російської влади в Луцьку в червні 1916 р. тут практично не було місць, де офіцери мали б змогу відпочити та розважитися, незважаючи навіть на розміщення в місті штабу Особливої армії. Місцеві підприємці намагалися задовольнити попит на таку послугу іншим шляхом. У листопаді 1916 р. на вул. Олександра I (сучасна вул. Кривий Вал, її частина між вул. Лесі Українки та Б. Хмельницького) було відкрито чайну Шахні Бергер у її ж власному будинку [9, арк. 105, 193]. Варто відзначити, що це був не перший заклад такого типу. 1911 р. тут вже діяло дві кав'ярні [1, с. 794]. Проте ситуація поступово змінювалася. У грудні 1916 р. вже діяло мінімум два ресторани: «Петроград» та «Москва» [9, арк. 200–201].

А після відміни «сухого закону» сітка ресторанів у місті швидко зросла. У липні 1918 р. в місті знайшлося 35 пивних, 40 столових і ресторанів, де дозволили продаж розливного пива (причому, очевидно, були пивні, столові, ресторани, яким не дозволили продавати цей вид алкогольного напою) [10, арк. 22–22 зв.]. У березні 1920 р. в місті функціонувало не менше п'яти ресторанів: «Париж», «Варшава», «Метрополь», «Вікторія», «Бар». Розвиток ресторанного бізнесу у військовий час мав значні обмеження. Зокрема, власники звернулися до магістрата із заявою, що встановлені цінові такси на страви в ресторанах не відповідають реаліям, проте магістрат відмовився підвищувати ціни. Незважаючи на це, кількість луцьких ресторанів продовжила зростати. Невдовзі з'явилося ще кілька, зокрема «Гастрономія», «Америка», клуб «Вогнище» [16, арк. 76–76 зв., 260–260 зв.].

Крім того, можна припустити, що при деяких найбільших готелях міста діяли ресторани, як це було, зокрема, у Кам'янець-Подільському при готелі «Бель-В'ю» (однойменний із луцьким) незадовго перед війною [1, с. 28].

У них були встановлені такі такси на меню в ресторані: стандартний обід із трьох страв – 17 марок, із двох – 15 м.; окремо щодо страв: біфштекс – 17 м., щука – 16–18 м. (було два види приготування), котлети – 17 м., курча із цибулею – 15 м., шніцель по-віденськи – 17 м., зрази «нельсон» – 18 м., омлет – 15 м., склянка пива – 2 м., содової води – 1 м., чаю з лимоном – 2 м., какао – 3 м., кави з молоком – 3 м., кухоль пива – 3 м., чарка горілки (60-градусної) – 4 м., спирту (80-градусного) – 4 м. [16, арк. 36]. Очевидно, найчастіше відвідувачами таких закладів були люди з достатком та непоганою заробітною платою – такі, як лікарі, офіцери, керівники міста та окремих установ, власники підприємств та ін. Наприклад, у жовтні 1919 р. заробітна плата лікаря становила 1200 руб., медсестри – 450 руб., санітара – 100 руб., кухарки, прачки – по 80 руб. [14, арк. 135].

Варто відзначити, що в місті діяли заводи й підприємства, що виробляли кондитерські вироби та газовану воду, зокрема кілька заводів зельтерської води (так називали столову мінеральну або просто газовану воду). У липні 1918 р. таких було чотири. Незважаючи на військові умови, у місті функціонувало кілька кондитерських. Відомо, що в липні 1918 р., в умовах продуктової кризи, функціонували три кондитерські (Розаліні, Глейзера, Спектора) та три цукерні фабрики (Буянера, Цукермана, Гімельфарба) [13, арк. 66]. Їхні вироби подекуди пропонували своїм клієнтам деякі ресторани.

Висновок. Загалом готельно-ресторанний бізнес у Луцьку в 1914–1920 рр. мав серйозні ризики, пов'язані з військовими обставинами. Тим не менше, у цей час збільшувалася кількість готелів і ресторанів. Найбільшим готелем у місті був «Бель-В'ю». Відвідувачі могли отримати додаткові послуги, які оплачували окремо. Незважаючи на продовольчу кризу, асортимент пропозиції в ресторанах був досить широким. Проте оплатити послуги, які надавали у готелях і ресторанах, могли собі дозволити лише досить заможні люди.

Джерела та література

1. Весь Юго-Западный край: справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниям. – Киев : Тип. Л. М. Фиша и П. Е. Вольсона, 1913. – 1117 с.
2. Денисюк В. Продовольча криза в Луцьку в 1914–1920 рр. / В. Денисюк, О. Ткачик // Старий Луцьк : наук.-інформ. зб. – Вип. XI. Матеріали XI Наук. конф. «Любартівські читання», присвяч. 930-й річниці першої писемної згадки про м. Луцьк та 30-й річниці створення Держ. іст.-культ. заповідника в м. Луцьк, м. Луцьк, 22 трав. 2015 р. – Луцьк : ФОП Сікачова В. А., 2015. – С. 232–246.
3. Держархів Волинської обл. Ф. 3. Луцька міська управа, м. Луцьк Волинської губернії, 1848–1920 рр., оп. 1, спр. 880. Оголошення про організацію торгових товариств м. Луцьк та їх списки. Товари, 1909–1919 рр. – 113 арк.
4. Держархів Волинської обл. Ф. 3. Луцька міська управа, м. Луцьк Волинської губернії, 1848–1920 рр., оп. 1, спр. 989. Переписка з Київським порайонним комітетом і постанови Луцької міської думи про регулювання масових перевозів вантажів по залізничній дорозі та розклад руху поїздів по залізничній станції Луцьк, 1911–1919 рр. – 18 арк.
5. Держархів Волинської обл. Ф. 3. Луцька міська управа, м. Луцьк Волинської губернії, 1848–1920 рр., оп. 1, спр. 1052. Протоколи засідань Луцької міської думи та переписка з волинським губернатором про встановлення твердих цін на продукти харчування у м. Луцьк, 1912–1919 рр. – 434 арк.
6. Держархів Волинської обл. Ф. 3. Луцька міська управа, м. Луцьк Волинської губернії, 1848–1920 рр., оп. 1, спр. 1298. Переписка з Волинським розпорядчим комітетом про встановлення твердих цін на продовольчі та промислові товари і списки довідкових цін по м. Луцьк, 1914–1916 рр. – 849 арк.
7. Держархів Волинської обл. Ф. 3. Луцька міська управа, м. Луцьк Волинської губернії, 1848–1920 рр., оп. 1, спр. 1576. Переписка з Волинською казеною палатою про зарахування жителів м. Луцьк до купецького стану, про дозвіл на відкриття ресторану та готелю у м. Луцьк. Такси на проживання в готелі м. Луцьк, 1916–1917 рр. – 18 арк.
8. Держархів Волинської обл. Ф. 3. Луцька міська управа, м. Луцьк Волинської губернії, 1848–1920 рр., оп. 1, спр. 1577. Циркуляри волинського губернатора та переписка з Луцьким казначейством про евакуацію установ з м. Луцьк і здійснення допомоги населенню, що постраждало від військових дій, 1916–1917 рр. – 148 арк.
9. Держархів Волинської обл. Ф. 3. Луцька міська управа, м. Луцьк Волинської губернії, 1848–1920 рр., оп. 1, спр. 1578. Циркуляри волинського губернатора про заходи із забезпечення населення продуктами харчування та переписка про відкриття хлібопекарень у м. Луцьк, 1916 р. – 266 арк.
10. Держархів Волинської обл. Ф. 3. Луцька міська управа, м. Луцьк Волинської губернії, 1848–1920 рр., оп. 1, спр. 1610. Список членів луцького комітету партії соціалістів-революціонерів, що брали участь у виборах до міського самоуправління. Постанови Луцької міської думи та переписка з губернським старостою про вибори міського самоуправління, 1917–1919 рр. – 140 арк.
11. Держархів Волинської обл. Ф. 3. Луцька міська управа, м. Луцьк Волинської губернії, 1848–1920 рр., оп. 1, спр. 1617. Накази міністра продовольства і постанови Тимчасового уряду про встановлення твердих цін на хліб, сіно, соломі та ін.. Переписка з губернським продовольчим комітетом по забезпеченню жителів м. Луцьк продуктами першої необхідності, 1917–1918 рр. – 150 арк.
12. Держархів Волинської обл. Ф. 3. Луцька міська управа, м. Луцьк Волинської губернії, 1848–1920 рр., оп. 1, спр. 1648. Переписка з начальником луцької повітової міліції про санітарну очистку м. Луцьк. Оголошення про організацію санітарно-очищувального транспорту та обов'язкова постанова міської думи про здійснення санітарних правил, 1917–1919 рр. – 100 арк.
13. Держархів Волинської обл. Ф. 3. Луцька міська управа, м. Луцьк Волинської губернії, 1848–1920 рр., оп. 1, спр. 1694. Циркуляри Міністерства внутрішніх справ і переписка з Луцьким повітовим старостою про забезпечення населення продуктами та промисловими товарами. Закони Української Центральної Ради, 1918 р. – 142 арк.
14. Держархів Волинської обл. Ф. 158. Магістрат м. Луцьк, оп. 1, спр. 6. Книга протоколів засідань магістрату м. Луцьк за 1919 р. – 156 арк.
15. Держархів Волинської обл. Ф. 158. Магістрат м. Луцьк, оп. 1, спр. 9. Списки шкіл м. Луцьк, інвентарні описи, список вчителів, інформація про кількість учнів та заяви вчителів про прийом на роботу, 1919–1920 рр. – 60 арк.
16. Держархів Волинської обл. Ф. 158. Магістрат м. Луцьк, оп. 1, спр. 19. Протоколи Ради магістрату м. Луцьк за 1920 р. – 270 арк.
17. Пясецький В. Пройдімося давнім Луцьком: вибрані історико-краєзнавчі новели і нариси / Вальдемар Пясецький. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2012. – 192 с.
18. Дем'янюк О. Військово-політичні аспекти розвитку Волинської губернії у 1914–1921 роках : монографія / О. Дем'янюк. – Луцьк : Твердиня, 2011. – 318 с.